

Postavenie a budúcnosť rodiny vo svetle teórie civilizačných vln

Jozef MLÁDEK

Abstract: *This article seeks to interpret the family behaviour changes with the help of the civilization waves theory. The First Civilization Wave is characterised by the agricultural production and multi-generation family (household). The dominant type, so-called nuclear family, is typical for the Second Civilization Wave. It is created by two parents and their children. The Third Civilization Wave (information society) is based on the development and spread of the knowledge and information. An increased level of education of the women's part of population, higher women's employment rate, which assures their economic independence, high effectiveness of the applied methods of the birth-control together with liberalization of the abortion laws are considered to be the significant factors of this wave. Family behaviour in Slovakia has also changed and slowly obtains some features typical for the society in the Third wave.*

Keywords: *family behaviour, civilization waves theory, cohabitation, singles, types of family*

Úvod

Napriek silnému vplyvu tradícií dochádza aj na Slovensku k zmenám v demografickom správaní obyvateľstva. Tieto zmeny majú určité dlhodobé trendy, ktoré sa v posledných 15 – 20 rokoch vyznačujú určitou akceleráciou. Niektoré z týchto zmien majú podobný charakter ako tie, ktoré sa v západoeurópskych populáciách začali prejavovať od 60. rokov minulého storočia a ktoré sa považujú za charakteristické črty demografického správania v období 2. demografického prechodu (Van de Kaa D. J. 1987, Lesthaeghe R. 1983, Pastor J. 2002, Mládek J. 1998, Mládek J., Širočková J. 2003, Marenčáková J. 2006).

Azda najviac týchto zmien sa prejavuje v rodinnom správaní, v procesoch, ktoré priamo alebo nepriamo súvisia s formovaním alebo rozpadom rodiny a s jej funkciou v reprodukčných procesoch. Spoločný znak správania obyvateľstva v období 2. demografického prechodu – **individualizmus**, osobná sloboda sa veľmi silne dotýka práve rodinného správania.

Zmeny rodinného správania sa najčastejšie prejavujú ako:

- zvýšenie vzdelanostnej úrovne a zamestnanosti žien, a ich vyššia ekonomická a spoločenská nezávislosť
- rast priemerného sobášneho veku a s tým súvisiaci pokles mier sobášnosti
- pokles veľkosti domácnosti a rast počtu domácnosti s jedným členom („single“)
- zvyšovanie rozvodovosti
- rastúci trend početnosti neúplných rodín
- znižovanie podielu slobodných a rast podielu rozvedených, vstupujúcich do manželstva
- nárast počtu kohabitácií
- rast mimomanželskej plodnosti
- zavádzanie účinnej hormonálnej antikoncepcie a s ňou súvisiaca sexuálna voľnosť (revolúcia)

Ideovú bázu pre explanáciu zmien rodinného správania môže poskytnúť teória civilizačných vln. V našom príspevku sa pokúsime prezentovať všeobecné princípy tejto teórie s dôrazom na tie oblasti, ktoré sa dotýkajú problematiky rodiny. Niektoré z týchto princípov budeme konfrontovať s vývojom rodinného správania obyvateľstva na Slovensku.

1. Teória civilizačných vln a formovanie, funkcie a formy rodiny

Teória civilizačných vln predstavuje ideovú bázu interpretácie najvšeobecnejších globálnych vývojových trendov spoločnosti. Nás budú zaujímať predovšetkým poznatky a predstavy o vývoji rodinného správania v jednotlivých vývojových vlnách, o formách a funkciách rodiny. Veľkou mierou sa problematika teórie civilizačných vln a rodinného správania prezentuje v prácach autorov A. a H. Tofflerovci 1980, 1990, 1992, 1996, Naisbit J., Aburdenová 1992, Naisbit, J. 1982, Fukuyama F. 2005.

Civilizáciu Prvej vlny charakterizuje vznik poľnohospodárstva, obrábanie pôdy. Vytvárala sa priestorová stabilita obyvateľstva, vznik sídel, prevažne vidieckych, neskôr sa s rozvojom obchodu zakladali mestá. Éra prvej vlny je pomerne dlhá (8 000 rokov pred n. l. do rokov 1650 – 1750), niektoré jej charakteristické prvky sa stále prejavujú najmä v menej rozvinutých regiónoch sveta (Toffler A., Tofflerová H., 1996).

Forma, fungovanie rodiny, resp. domácnosti sa dá odvodiť od spôsobu hospodárenia. Početné skupiny obyvateľov – ako **multigeneračné domácnosti** žili ako jedna výrobo-hospodárska jednotka. Hlavným cieľom takýchto spoločenstiev bolo zabezpečenie potrebných zdrojov obživy, obrana pred nepriateľom, ich reprodukcia v podmienkach zložitých príbuzenských a generačných vzťahov.

Na Slovensku sa v období stredoveku formovala rozšírená rodina (domácnosť), niekedy i vo forme veľkorodinného útvaru. Skladala sa z pokrvne spriaznených členov a charakterizuje sa ako majetkové, výrobné, konzumné a rezidenčné spoločenstvo. Práva a povinnosti jednotlivých členov sa určovali na základe veku a pohlavia. Veľkorodinu viedol jej najstarší člen – gazda, ktorý bol spravídla i jej zakladateľom.

Civilizácie Druhej vlny súvisela s nevídaným rozvojom vedy, najmä poznatkov z technických vied. Hybnou silou rozvoja bola továrenská výroba, systém masovej výroby, masovej spotreby, masového vzdelávania, masových médií. Koncentrácia výroby vyžadovala množstvo pracovných síl a dôsledkom bol intenzívny proces urbanizácie.

V období vývoja Druhej civilizačnej vlny sa väzba rodiny na poľnohospodársku pôdu oslabuje a rozhodujúcim sa stáva vzťah k priemyslu. To umožňuje zvýšiť mobilitu obyvateľstva a rodiny. Časť pôvodných funkcií rodiny sa presúva na špecializované inštitúcie – výchova detí do škôl, starostlivosť o zdravie obyvateľov do nemocníc. Novým modelom štandardnej rodiny sa stáva **nukleárna dvojugeneračná rodina**, pozostávajúca z otca, matky a ich detí. Ekonomické zdroje pre rodinu zabezpečuje otec, matka sa stará o domácnosť a výchovu detí. Tento typ – nukleárna rodina získal dlhodobo vedúce postavenie v rozvinutých krajinách sveta

Tretia vlna civilizácie (informačný vek, elektronická epocha, vesmírny vek, technotronický vek, postindustriálna spoločnosť, vedecko-technická revolúcia, superindustriálna spoločnosť) alebo **informačná revolúcia** sa zakladá na rozvoji a šírení poznatkov a informácií, ktoré sú rozhodujúcim zdrojom rastu produktivity práce a spoločenského rozvoja. Postupne sa rozširuje zaradenie počítačov a počítačových technológií do výrobných procesov, do vzdelávania, informácie a inovácie silne ovplyvňujú finančné služby, lekársku starostlivosť, vojenskú ochranu, riadenie spoločnosti. Masová výroba, typický znak Druhej civilizačnej vlny je nahradzovaná vysoko špecializovanou, malosériovou výrobou. **Demasifikácia** zasahuje i mnohé oblasti života spoločnosti – kultúra, vzdelanie, masmédiá, a ďalšie. Homogenita spoločnosti Druhej vlny je postupne nahradzovaná heterogenitou spoločnosti Tretej vlny (Toffler A. 1996).

Univerzálny model nukleárnej rodiny podlieha takisto procesom demasifikácie a vyvíjajú sa ďalšie formy rodiny a domácnosti. Najčastejšie sa z takýchto foriem objavujú rodiny s jedným rodičom, bezdetné rodiny, domácnosti jednotlivcov, neformálne spolužitia a ďalšie. Rozhodujúcou je zmena postavenia ženy, a to ako v ekonomickom zmysle tak i z aspektu jej individuálneho životného poslania. Rast vzdelanostnej úrovne žien sa prejavuje v hľadaní uplatnenia svojich oprávnených životných ambícií v mimorodinných záujmových sférach. Snahy o ekonomickú nezávislosť oboch rodinných partnerov, o zvýšenie ich vzdelanostnej úrovne, o dosiahnutie určitej pozície v zamestnaní, často vedú k odkladaniu uzavretia manželstva a najmä k odkladaniu narodenia prvého dieťaťa. V konečnom dôsledku je prejavom zníženie mier sobášnosti, ale najmä pôrodnosti a plodnosti.

Odlisný pohľad, podstatne dramatickejší uplatňuje na vývojové trendy v 2. polovine 20. storočia Fukuyama F. 2005. Už v názve svojej knihy – „Veľký rozvrát“ vyjadril svoj kritický postoj a značné obavy. Prechod od industriálnej k informačnej spoločnosti sprevádza súbor negatívnych javov, ktoré sa vyskytujú v sociálnom a morálnom živote. Aj v reprodukčnom a rodinnom správaní poukazuje Fukuyama F. na dôsledky „Veľkého rozvrátu“, ktorými sú pokles pôrodnosti, pričom sa nezaobmedzuje ani jednoduchá reprodukcia. Súčasťou takehoto nepriaznivého vývoja je pokles počtu uzavretých sobášov, zvýšenie rozvodovosti a nárast mimomanželskej pôrodnosti. Rast individualizmu oslabuje všetky formy autority (rodina, susedstvo a štát).

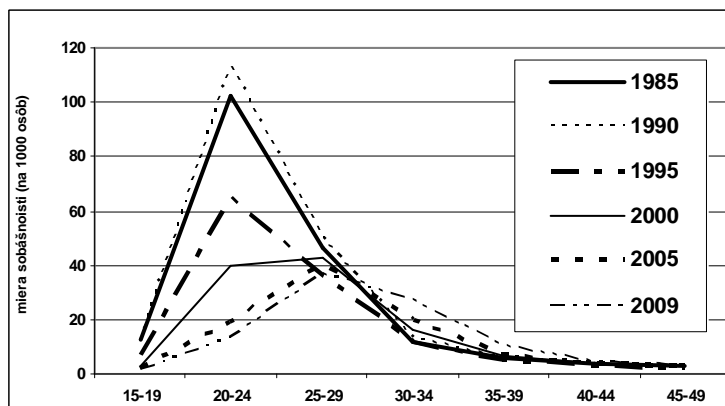
2. Tretia vlna a rodinné správanie obyvateľstva Slovenska

Spoločenský vývoj na Slovensku má viacero znakov, ktoré pripomínajú Tretiu civilizačnú vlnu. Zároveň však vidíme, že tento proces je iba v počiatkoch a viaceré z nových prvkov zápasia so silnými pozíciami charakteristických znakov Druhej vlny (rozvoj niektorých odvetví priemyslu). Podobne i v rodinnom správaní dochádza k zmenám niektorých tradičných znakov, ktoré sa modifikujú alebo nahrádzajú novými.

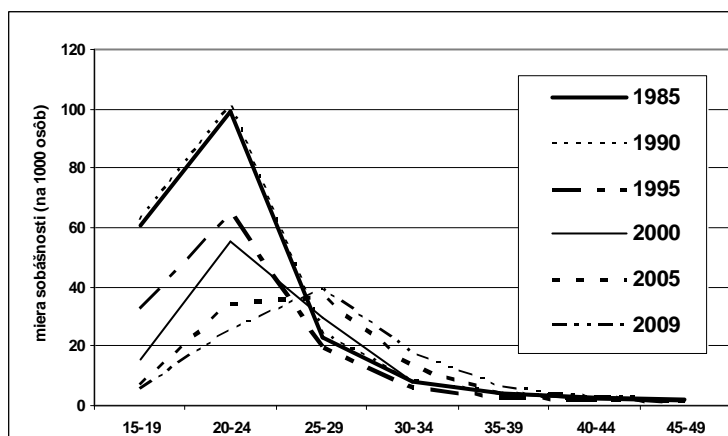
2.1 Pokles intenzity sobášnosti, rast priemerného sobášneho veku a modely formovania rodiny

Obdobie poklesu počtu uzavretých manželstiev na Slovensku začína v roku 1980. Z úrovne 42 – 44 tisíc ročne uzavretých manželstiev (hrubá miera sobášnosti 8 – 9 ‰) sa ich počet znížil na historické minimum v roku 2001 (23 tisíc, 4,4 ‰). Sobášnosť svojou intenzitou bezprostredne reaguje na zmeny spoločenských podmienok, a tak výrazný pokles počtu sobášov sa zaznamenal hneď na začiatku transformačného obdobia v rokoch 1991 – 1994.

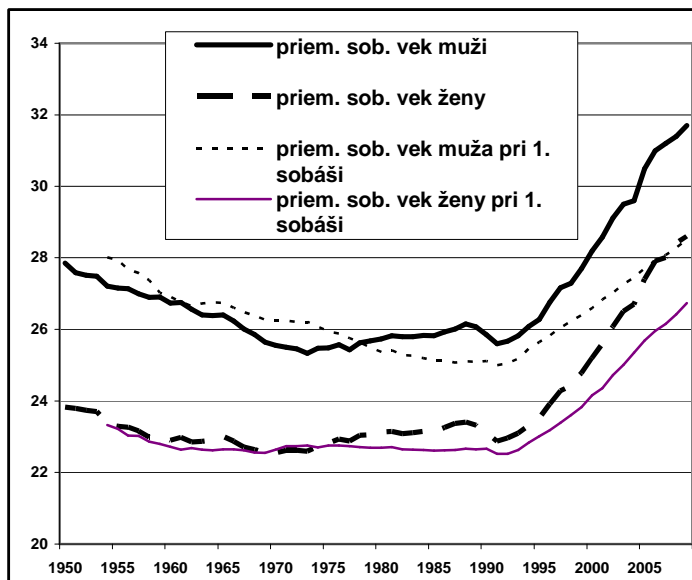
Pokles intenzity sobášnosti sa najčastejšie vysvetľuje odkladaním uzavretia manželstva do vyšších vekových kategórií. Tradičné rozloženie sobášnosti podľa veku charakterizovalo výrazné maximum vo vekovej kategórii 20 – 24 rokov u oboch pohlaví. U mužov sa toto maximum začína presúvať do vekovej kategórie 25 – 29 rokov už koncom 90. rokov a u žien je to pozorovateľné až v posledných rokoch (obr. 1, 2). Podobné poznanie potvrdzuje aj nárast priemerného sobášneho veku a priemerného veku pri prvom sobáši (obr. 3, 4).

Obr. 1. Sobášnosť podľa veku – muži

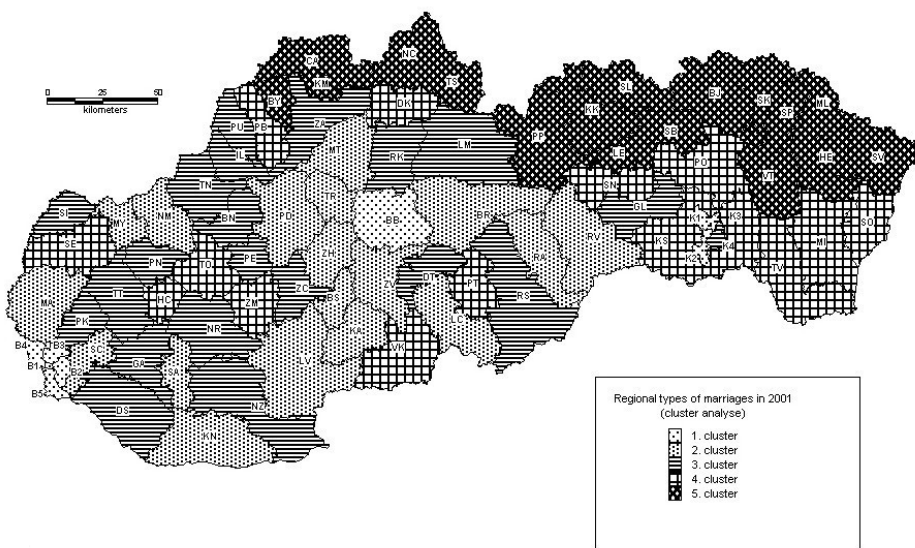

Obr. 2. Sobášnosť podľa veku – ženy

Obr. 3. Vývoj sobášneho veku na Slovensku

V relatívne malom súbore obyvateľov Slovenska sú pozorovateľné priestorové odlišnosti procesu formovania sa rodiny. Špecifické priestorové črty sobášnosti na Slovensku sú podmienené najmä kultúrno-historickým a socioekonomickým kontextom tohto územia. Syntetizujúci pohľad na demografické a najmä rodinné správanie v jednotlivých regiónoch Slovenska predstavujú výsledky faktorovej a zhlukovej analýzy (Mládek J., Širočková J. 2004b). Vstupné údaje tvorilo 9 charakteristík sobášnosti, ktoré sa faktorovou anlyzou zoskupili do dvoch faktorov: Prvý je faktor sobášneho veku (priemerný vek pri 1. sobáši, priemerný vek pri sobáši, podiel prvých sobášov v členení na mužov a ženy). Druhý je faktor úrovne (intenzity) sobášnosti (hrubá miera sobášnosti, úhrnná sobášnosť mužov a žien). Priestorová diferenciacia sobášneho správania sa vyjadruje prostredníctvom 5 zhlukov na obr. 4.

Obr. 4. Regionálne typy sobášnosti na Slovensku

1. **zhluk – Typ veľmi neskorej sobášnosti** – okresy s vyššou urbanizáciou, (Bratislava, Košice, Banská Bystrica).
2. **zhluk – Typ neskorej sobášnosti** – tvoria prevažne okresy stredného, južného Slovenska.
3. **zhluk – Prechodný typ** – tvorí ho 22 okresov Slovenska (veľká časť západného Slovenska, stredné a horné Považie a niekoľko okresov východného Slovenska).
4. **zhluk – Typ skorej sobášnosti** – tvorí 14 okresov (hlavne východného Slovenska).
5. **zhluk – Typ veľmi skorej sobášnosti** – 17 okresov severného Slovenska – Oravská, Kysucká, Spišská a Šarišská oblasť.

2. 2 Veľkosť a štruktúra domácnosti a rodiny

Vývoj v rokoch 1961 – 2001 charakterizuje pomerne prudký pokles veľkosti slovenskej domácnosti. Priemerný počet členov domácnosti bol v roku 1961 3,53 osôb. Za 40 rokov klesol pod hranicu 3 členov a v roku 2001 dosiahol priemernú veľkosť 2,66 osôb na cenзовú domácnosť (tab. 1).

Tab. 1. Cenzové domácnosti podľa druhu v rokoch 1961 - 2001

druh cenзовой domácnosti	1961		1970		1980		1991		2001	
	počet	podiel %	počet	podiel %	počet	podiel %	počet	podiel %	počet	podiel %
Rodina úplná	960 348	81,2	1 055 744	78,5	1 171 976	70,6	1 234 473	67,4	1 168 023	56,4
bez závislých detí	396 875	33,5	461 652	34,3	535 644	32,3	472 137	25,8	524 020	25,3
so závislými deťmi	563 473	47,6	594 092	44,2	636 332	38,3	762 336	41,6	644 103	31,1
Rodina neúplná	99 612	8,4	115 050	8,6	136 360	8,2	190 931	10,4	246 358	11,9
bez závislých detí	*	*	*	*	76 500	4,6	91 785	5,0	108 029	5,2
so závislými deťmi	*	*	*	*	59 860	3,6	99 146	5,4	138 329	6,7
viacčlenná nerodinná domácnosť	13 664	1,1	13 091	1,0	23 953	1,4	7 792	0,4	35 339	1,7
domácnosť jednotlivcov	109 692	9,3	160 802	11,9	328 188	19,8	399 288	21,8	622 023	30,0
úhrn cenзовých domácností	1 183 316	100	1 344 687	100	1 660 477	100	1 832 484	100	2 071 743	100
priemerný počet členov	3,53		3,37		3,01		2,88		2,66	

Zdroj: Sčítania obyvateľov, domov a bytov v rokoch 1961, 1970, 1980, 1991, 2001

Väčšina obyvateľov SR žije v úplných rodinách (muž a žena ako manželia, s deťmi alebo bez detí), aj keď ich podiel sa neustále veľmi výrazne znižuje (Tab. 1). Zatiaľ čo v roku 1961 predstavovali úplné rodiny 81,2 % všetkých cenзовých domácností, v roku 2001 poklesol na 56,4 %. Detailnejšie posúdenie rodinného správania umožňujú anketové prieskumy. Takéto ambície mal prieskum reprodukčného a rodinného správania z rokov 1997 a 2004, ktorého cieľom bolo získať informácie o populačných zámeroch slovenských vysokoškolákov (Mládek J., Marenčáková J., Širočková J. 2006 a, b).

Výrazná preferencia dvojdetného modelu rodiny sa potvrdila zhodne v oboch anketových prieskumoch. Dve deti hodnotí ako ideálny počet detí v rodine až 61,1 % respondentov v roku 2004 (68,6 % v roku 1997). Výsledky anketového zisťovania dokumentujú stále relatívne vysokú teoretickú, potenciálnu plodnosť.

2. 3 Domácnosti jednotlivcov (single)

Charakteristickou črtou rodinného správania obyvateľstva je nárast domácností jednotlivcov („singles“). V ich trvalom alebo dočasnom životnom programe absentuje uzavretie manželstva, založenie rodiny. V roku 1961 bolo na Slovensku takmer 110 tisíc domácností jednotlivcov, čo predstavovalo 9,3 % všetkých domácností. Do roku 2001 vzrástol ich počet na 622 tisíc a to bolo 30 % všetkých cenзовých domácností (Tab. 1). O preferencii tejto formy života možno hovoriť najmä u mladších vekových kategórií a iba pre skupinu slobodných. V roku 1961 žilo v domácnosti jednotlivcov 29 tisíc slobodných, do roku 2001 sa ich počet zvýšil sedemnásobne (200 tisíc). Staršie vekové kategórie sa k forme „domácnosť jednotlivca“ dostávajú často v dôsledku rozvodu alebo stratou svojho predchádzajúceho partnera (ovdovené, ovdovení). A práve ďalším rastom strednej dĺžky života sa budú naďalej zvyšovať počty tých jedincov, pre ktorých je život v domácnosti jednotlivca nevyhnutným východiskom.

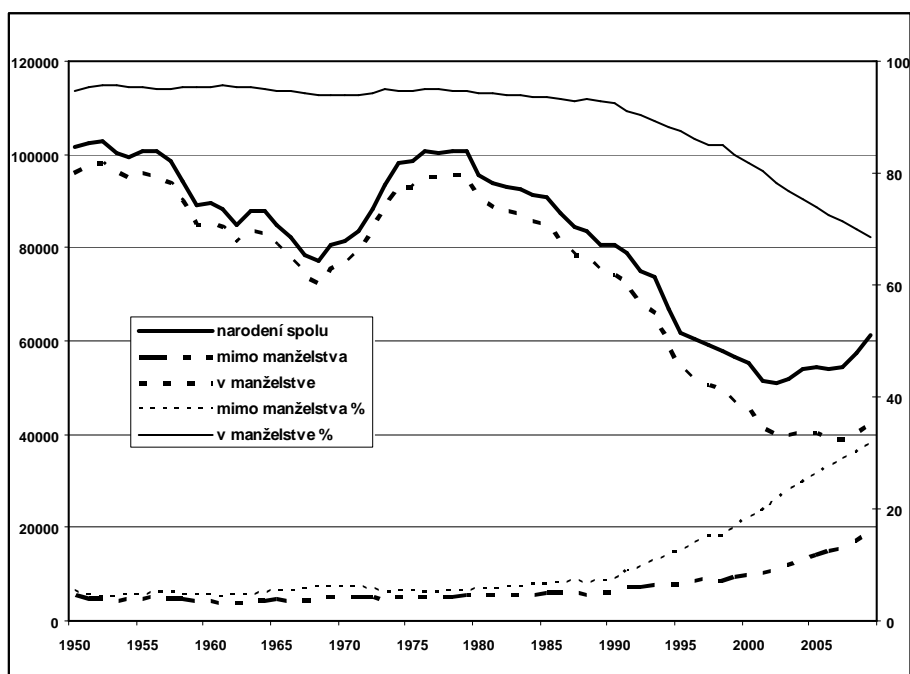
2. 4 Kohabitácie

Neformálne partnerské zväzky, kohabitácie sa počas posledných 40 rokov masívne rozšírili vo väčšine postindustriálnych štátov a stali sa bežnou formou partnerského spolužitia, čím sa výrazne ovplyvňuje význam, funkcia rodiny ako spoločenskej inštitúcie.

Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1991 bolo na Slovensku 20 864 kohabitácií a na 100 zosobášených osôb pripadalo 1,65 kohabitantov. Táto hodnota sa v roku 2001 zvýšila na 30 466 kohabitácií (2,68 kohabitantov). Z anketového prieskumu rodinného správania vysokoškolačkov Slovenska vyplýva, že viac ako polovica respondentov (56,5 %) považuje spolužitie bez sobáša za vhodnú skúšku pred manželstvom. Až 16,8 % respondentov dokonca považuje kohabitáciu za lepšie partnerské spolužitie ako formálne manželstvo (Mládek, J., Širočková, J., 2004).

2. 5 Narodení mimo manželstva

Pri absencii úplných a spoľahlivých údajov o početnosti kohabitácií v intercenzovom období sa často využívajú údaje o mimomanželskej plodnosti. Početnosť mimomanželsky narodených detí na Slovensku bola tradične nízka. V roku 1950 sa mimo manželstva narodilo 5,5 % detí a do roku 1990 sa tento podiel zvýšil na 7,6 %. A práve v 90. rokoch začína tento ukazovateľ výrazne narastať, a v roku 2009 to bolo už 31,6 %. (obr. 5.). Z grafu je možné vidieť, že celkový počet narodených detí i počet detí narodených v manželstve zaznamenali najmä v 90. rokoch výrazný pokles. Stúpajúcu tendenciu vykazujú iba počet a podiel narodených detí mimo manželstva.

Obr. 5. Vývoj manželskej a mimomanželskej pôrodnosti

2. 6 Nárast rozvodovosti

Historický vývoj rozvodovosti na Slovensku charakterizuje nízka úroveň jeho ukazovateľov. Potvrďuje sa tak predstava o stabilite rodiny a o určitom konzervatívnom rodinnom správaní. Od 50. rokov 20. storočia sa s postupnou liberalizáciou rozvodovej legislatívy začína rýchlejšie narastať intenzita rozvodovosti. Hrubá miera rozvodovosti sa zvýšila z 0,5 ‰ z roku 1950 na 2,3 ‰ v roku 2009. Počet rozvodov rástol a v roku 2009 dosiahol 12 671 rozvodov. Sú to hodnoty, ktoré zaraďujú Slovensko medzi európske štáty s priemernou úrovňou rozvodovosti.

Ešte v roku 1990 pripadalo na 100 uzavretých sobášov 22 rozvodov do roku 2009 sa index zvýšil na 48,1 %. Je to vplyv aj prudkého poklesu počtu sobášov v tomto období. Rozvodovosť charakterizuje

určitá priestorová diferencovanosť. Spôsobuje ju viacero činiteľov, medzi ktoré možno zaradiť úroveň ekonomického rozvoja, národnosť a religiózna štruktúra obyvateľstva, stupeň urbanizácie, veková štruktúra a ďalšie.

Záver

Rodina sa často považuje za jednu z „večných“ spoločenských inštitúcií. V určitých modifikáciách sa vyskytuje vo všetkých historických obdobiach vývoja spoločnosti, vo všetkých kultúrach. Nie je to statická inštitúcia, mení sa jej forma, veľkosť, štruktúra vzťahov jej členov, menia sa jej rozmanité funkcie, vrátane jej reprodukčnej.

V krajinách s formujúcimi sa črtami Tretej civilizačnej vlny sa postupne stráca taká jednoznačná dominancia jadrovej rodiny. Narastá zastúpenie bezdetných rodín, neúplných rodín a v štruktúre domácností sa objavujú nerodinné domácnosti, ale najmä výrazne narastá podiel domácností jednotlivcov. Tieto vývojové trendy možno považovať za súčasť procesov demasifikácie celospoločenského vývoja (politiky, umenia, školstva, bývania, podnikania a pod.).

Ostatné obdobie vývoja nových foriem rodiny, domácnosti, spolužitia je relatívne krátke. Zároveň sa tento proces odohráva na relatívne malom priestore. Možno preto predpokladať jeho pokračovanie v čase a rozširovanie do ďalších regiónov sveta, v ktorých sa bude formovať civilizácia Tretej vlny. Zároveň je celkom pravdepodobný vývoj ďalších foriem rodiny a domácnosti, čím sa zvýši ich rozmanitosť. Možno očakávať formovanie účelových skupín starších ľudí, nárast početnosti agregovaných rodín (členovia sú z rozvedených rodín), zoskupovanie viacerých rodín za účelom spoločného bývania, práce, výchovy malých detí apod.

Vývoj demografického správania, vrátane rodinného, obyvateľstva Slovenska nie je izolovaný, podlieha zákonitostiam populačného vývoja, ktoré majú všeobecnú platnosť. Vždy sa pritom uplatňujú aj špecifické vplyvy regionálnych faktorov. Už v tejto počiatkovej fáze formovania charakteristických črt Tretej civilizačnej vlny sa aj na Slovensku zvyšuje diverzifikácia foriem rodiny a domácnosti.

Literatúra

- COLEMAN, J., C., 1988: *Intimate Relationships, Marriage and Family*. Macmillan Publishing Company. New York.
- FUKUYAMA, F., 2005: *Veľký rozvrat. Ľudská prirodzenosť a opätovné nastolenie spoločenského poriadku*. Agora. Bratislava.
- HRADIL, S., 1995b: *Die "Single-Gesellschaft"*. In: *Perspektiven und Orientierungen*. Schriftenreihe des Bundeskanzleramtes, Band 17. München: C.H.Beck.
- HUDEČEK, T., 2006: *Spoločnosť tretej vlny v diele H. a A. Tofflerovcov*. In: Ištók, R. (Ed.): *Transformácia politicko-priestorových systémov a systémov demokracie*. Prešovská Univerzita. Prešov. 6-61.
- KÁČEROVÁ, M., 2005: *Demografické starnutie populácie Slovenska a Európy*. [Population ageing of Slovakia nad Europe]. In: *Naša demografia, súčasnosť a perspektívy*. Zborník z 10. demografickej konferencie v Smoleniciach, Slovenská štatistická a demografická spoločnosť, Bratislava. 97 – 102.
- LAPIERRE-ADAMCYK, E., CHARVET, C., 2000: *Nichteheliche Lebensgemeinschaft und Ehe: Bestandsaufnahme der demographischen Arbeiten*. Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft. Jg. 25/1. 203 – 210
- LESTHAGHE, R., 1983: *A Century of Demographic and Cultural Change in Western Europe: An Exploration of Underlying Dimensions*. *Population and Development Review*, Vol. 9, No 3 (september 1983). 411-435.
- MLÁDEK, J., 1998: *Druhý demografický prechod a Slovensko (Second demographic Transition and Slovakia)*. ACTA Universitatis Prešovensis Folia Geographica 2. XXX. Prešov. 42-52.
- MLÁDEK, J., 2009: *Teória civilizačných vln, postavenie a budúcnosť rodiny na Slovensku*. In: Bleha, B. Editor: *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí*. Geografika. Bratislava. 62-87.
- MLÁDEK, J., MARENČÁKOVÁ, J., ŠIROČKOVÁ, J., 2006a: *Demografické správanie vysokoškôľakov Slovenska. 1. časť – reprodukčné správanie*. Slovenská štatistika a demografia, 16 (1), 22 – 48.
- MLÁDEK, J., MARENČÁKOVÁ, J., ŠIROČKOVÁ, J., 2006b: *Demografické správanie vysokoškôľakov Slovenska 2. časť – rodinné správanie*. Slovenská štatistika a demografia, 16 (2), 72 – 88.

- MLÁDEK, J., ŠIROČKOVÁ, J., 2004: Kohabitácie jako jedna z foriem partnerského spoluzitia obyvatelstva Slovenska. Sociológia, 36, 5, 423-454.
- MLÁDEK, J., ŠIROČKOVÁ, J., 2004b: Premeny demografického, najmä rodinného správania obyvatelstva na Slovensku. Geografické informácie, 8, 17-26.
- NAISBIT, J., 1982: Megatrends. Ten new directions transforming our lives. Warner books. New York.
- NAISBIT, J., ABURDENOVÁ, P., 1992: Megatrendy 2000. Desať nových smerov na deväťdesiate roky. Bradlo. Bratislava.
- RANKOV, P., 2006: Informačná spoločnosť – perspektívy, problémy, paradoxy. LCA Publishers Group. Levice.
- SLOVENSKÝ ŠTATISTICKÝ ÚRAD 1961, 1970, 1980, 1991: Výsledky sčítania ľudu, domov a bytov za SSR. Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR SR 2002: Bývajúce vydaté ženy podľa počtu živo narodených detí, poradia manželstva a päťročných vekových skupín za SR, kraje a okresy. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR 2003: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Definitívne výsledky. Bratislava.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2001, 2008): Stav a pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike 2001, 2008, Bratislava.
- TOFFLER, A., 1980: The Third Wave. Bantam Books. New York.
- TOFFLER, A., 1990: Powershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century. Bantman Books. New York.
- TOFFLER, A., 1992: Šok z budúcnosti. Práce. Praha.
- TOFFLER, A., TOFFLEROVÁ, H., 1996: Utváranie novej civilizácie. Politika tretej vlny. Open windows. Bratislava.
- TOFFLER, A., TOFFLEROVÁ, H., 1996: Nová civilizace. Třetí vlna a její důsledky. Dokořán. Praha.
- VAN DE KA, D., J., 1987: Europe's Second Demographic Transition, Population Bulletin. Vol. 42. No. 1. 1 – 51.

Position and Future of the Family in the Light of the Civilization Waves Theory

Jozef MLÁDEK

Summary: The contemporary demographic research pays attention to formation and disintegration of a family. The accent is put on the knowledge of those characteristic features of family, which affect reproduction process. The determining part of the reproduction throughout the historical development in Slovakia has been joined to the family environment. Family behaviour of inhabitants is the result of long-term development and reflects the effects of many economic, cultural, demographic and other factors. This article seeks to interpret the family behaviour changes with the help of the civilization waves theory. The First Civilization Wave is characterised by the agricultural production and multi-generation family (household). The dominant type, so-called nuclear family, is typical for The Second Civilization Wave. It is created by two parents and their children. The Third Civilization Wave (information society) is based on the development and spread of the knowledge and information. An increased level of education of the women's part of population, higher women's employment rate, which assures their economic independance, high effectiveness of the applied methods of the birth-control together with liberalization of the abortion laws are considered to be the significant factors of this wave. These changes led to the transition of the uniform family to the broad-diversified forms of the family and households. An informal unions (cohabitations) have become massively spread within the majority of the post-industrialized states. Family behaviour in Slovakia has also changed and slowly obtains some features typical for the society in the Third Wave.

Adresa autora:

prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.
 Katedra humánnej geografie a demogeografie
 Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského
 Mlynská dolina, 842 15 Bratislava
mladek@fns.uniba.sk